

Smiju li marksisti biti povjesničari? Odgovor na kritiku Matka Globačnika

STEFAN GUŽVICA

Nacionalno istraživačko sveučilište „Visoka škola ekonomije”

Sankt Peterburg, Ruska Federacija*

sguzvica@hse.ru

Recenzija kolege Matka Globačnika moje knjige *Prije Tita*¹ obiluje činjenično netočnim tvrdnjama i tendencioznim izvrtanjem argumenata koje sam u knjizi izveo, ali i pokreće određene historiografski bitne teme koje su od širega značenja za povjesničarke i povjesničare na teritoriju bivše Jugoslavije. Zbog navedenog sam smatrao da je važno, ne samo zbog mene nego i zbog stručne i zainteresirane javnosti, da na njegove netočne tvrdnje i metodološke primjedbe odgovorim. Počet ću od činjenično netočnih tvrdnji, koje prelaze granice kolegijalnosti i povremeno graniče s klevetom, a odatle ću prijeći na šira metodološka neslaganja i njihove historiografske implikacije.

Učitavanja, iskrivljavanja te (zlo)namjerna pogrešna tumačenja

Prva kritika kolege Globačnika kojom bih se pozabavio manje je kontroverzna, a to je njegovo neslaganje s tvrdnjom iz moje knjige da je Kominternu „neistražena” (str. 153; citat je njegov, a puna rečenica u srpskohrvatskom prijevodu glasi: „Kominternu kao cjelovita tema ostaje neistražena, s mnogo prostora za istraživače da pronađu alternativne pristupe razumijevanju povijesti međunarodnog komunizma”²). Naravno, može se argumentirati da je o Kominterni napisano dosta. Međutim, sigurno nije pretjerivanje reći da organizacija o kojoj je nakon otvaranja arhiva 1991. napisana samo jedna sveobuhvatna znanstvena monografija koja kronološki obuhvaća cijeli period njezina postojanja,³ čiji je prvi predsjednik Grigorij Zinovjev dobio svoju prvu biografiju tek 2021. godine (i to od ruskoga povjesničara koji je bio negacionist Staljinovih zločina),⁴ čiji sekretarijati, škole, znanstveni instituti, obavještajni aparat, kulturno-propagandna djelatnost, kontrolna komisija i pomoćne organizacije (s iznimkom Lige protiv imperijalizma i Krestinterne) ostaju neistraženi, tema o kojoj se može još mnogo napisati. Drugim riječima, ostaje

* Ovaj je članak izrađen u okviru Programa temeljnih istraživanja Sveučilišta „Visoka škola ekonomije”.

¹ GLOBAČNIK, „Stefan Gužvica, *Prije Tita*”, 153-155.

² GUŽVICA, *Prije Tita*, 4.

³ McDERMOTT, AGNEW, *The Comintern*.

⁴ ŽUKOV, *Grigorij Zinov'ev*.

puno prostora za zainteresirane istraživač(ic)e, a to se odnosi i na one koji žele doznati više o određenim partijama-sekcijama Internacionale.

Kolega Globačnik potom napada prvo poglavlje knjige tvrdeći da „objašnjava partijske frakcijske sukobe, ali to radi gotovo isključivo na temelju starije objavljene literature, bez vlastite analize lako dostupnih pisanih radnji samih komunista” (str. 153). Knjiga se bavi periodom od 1936. do 1940. godine, kao što stoji u naslovu, te je logično da prvo poglavlje predstavlja samo rezime postojeće historiografije, jer se knjiga prijašnjim frakcijskim borbama dublje ne bavi, nego one samo služe za kontekstualizaciju centralne problematike knjige, perioda od 1936. do 1940. godine. Nejasno je što interpretaciju „da je Staljin dvadesetih godina poticao nacionalne sukobe u Jugoslaviji, a Sima Marković ih je smirivao”, kako autor kaže, čini „čudnovatom” (str. 153). Interpretacija se poziva na Walkera Connora, koji je, rekao bih, jedini točno identificirao Markovićeva gledišta kao luksemburgistička, odnosno zasnovana na negaciji važnosti nacionalnoga pitanja, a ne na srpskom nacionalizmu i socijaldemokraciji, kao što su to smatrali Staljin, većina u Internacionali i potonja historiografija. Budući da se radi o kontekstualizaciji zasnovanoj na pozivanju na sekundarne izvore, ne vidim na osnovi čega mi kolega zamjera ovakav sažetak diskusije Marković-Staljin.

Šire je pitanje i na osnovi čega kolega zaključuje da ja nacionalno pitanje „izbjegavam” (str. 153) i „ignoriram” iako je bilo „središnji problem” (str. 155), naročito što on sam neposredno prije toga ističe ono što sam i sam napisao, a to je da nacionalno pitanje ne treba ignorirati, ali ni stavljati „u prvi plan” (str. 153). Drugim riječima, Globačnik točno identificira moju namjeru da bi me već u sljedećoj rečenici napao da nacionalno pitanje „izbjegavam”. Moja knjiga već na petoj stranici jasno kaže da se od nacionalnoga pitanja kao centralnoga pravi otklon, ali da ga to ne čini nebitnim:

„Nije mi namjera negirati važnost nacionalnog pitanja; međutim, u ovoj knjizi polazim od argumenta da je nacionalno pitanje tek jedan od aspekata politike KPJ. Zastupam tezu da je za komuniste nacionalno pitanje bilo taktičko pitanje – da su ga promatrali primarno kao sredstvo za provedbu socijalističke revolucije, a ne kao cilj sam po sebi.”⁵

Nacionalno pitanje u knjizi se obrađuje u objašnjavanju izvora frakcijske borbe dvadesetih, u različitim planovima suprotstavljenih frakcija, u teorijskom djelu Stjepana Cvijića, u očima Kominterne i svjetlu njezinih očekivanja, a postoji i čitavo potpoglavlje posvećeno „hrvatskom pitanju”.⁶ Stoga je autorova tvrdnja da ja nacionalno pitanje „ignoriram” i „izbjegavam”, koja je i inače u kontradikciji s njegovom vlastitom ranijom izjavom, potpuno netočna.

Kolega dalje navodi da, vezano za partijske provale u periodu Šestojanuarske diktature, knjiga ponavlja navode iz jugoslavenske socijalističke

⁵ GUŽVICA, *Prije Tita*, 5.

⁶ *Isto*, 19-21, 30-31, 74-75, 90-92, 113-120, 132-133.

historiografije da je „do egzekucija došlo zbog policijskih infiltracija i preuzimajući ekstremistički rječnik o ‘izdajicama’” (str. 153-154). Globačnik tu ponovo ignorira da ovi slučajevi, kao i frakcijske borbe dvadesetih, također služe kontekstualizaciji i nisu predmet studije. Navode o suradnji Mate Brezovića s kraljevskom policijom, koje spominjem u knjizi, a kojima se nitko od socijalističkoga perioda nije bavio, potvrdio je u svojoj monografiji iz 2022. godine kolega Mario Stipančević.⁷ Što se izraza „izdaja” tiče, nije jasno zašto je problematično one koji su radili za jednu organizaciju, a potom, bez znanja svojih suboraca, prešli na stranu druge na štetu prve (štetu koja je pritom dovodila i do toga da je policija ubijala bivše suborce), nazivati „izdajnicima”.

Zatim slijedi tvrdnja kolege Globačnika koja je čista falsifikacija:

„Uglavnom pripisuje stvarne razloge smaknuća komunista u Sovjetskom Savezu infiltraciji policije u Jugoslaviji (kao da bi komuniste i agente u Sovjetskom Savezu propale akcije i infiltracije u Jugoslaviji toliko dirale da bi zbog toga obavljali egzekucije jugoslavenskih partijskih vođa), a s vidljivim neshvaćanjem prolazi pokraj svrstavanja jugoslavenskih komunista uz Staljinove neprijatelje (str. 55, 57, 60), pri čemu će se čitatelj u čitavoj knjizi uzalud nadati određivanju autorova očito vrlo široka shvaćanja trockizma” (str. 154).

Autor apsolutno netočno tvrdi da je percepcija o infiltraciji jugoslavenske policije u KPJ bila nebitna za NKVD, navodi potpuno nejasnu tvrdnju o „svrstavanju komunista uz Staljinove neprijatelje” te zamjera „široko shvaćanje trockizma”. No, idemo redom. O tobožnjoj infiltraciji jugoslavenske (i njemačke) policije kao razlogu za Gorkičevo smaknuće govori izvještaj NKVD-a iz Gorkičeva osobnoga dosjea koji citiram, zatim sažeti izvještaj o Gorkiću poslan osobno Staljinu, kao i dokumenti koje je Ubavka Vujošević objavila u *Istoriji 20. veka* još prije više od četvrt stoljeća.⁸ O tome da je upravo jugoslavenska policijska provala privukla pažnju Kominterne i represivnoga aparata sovjetske države na Gorkića eksplicitno svjedoči i zapisnik sa sastanka Izvršnoga komiteta Kominterne od 23. srpnja 1937. i izvještaj Kadrovskoga odsjeka Internacionale od 16. kolovoza. Oba ova dokumenta ja izričito navodim u svojoj argumentaciji.⁹ Kolega Globačnik ne objašnjava zašto bismo vjerovali njevogoj osobnoj procjeni da provale u Jugoslaviji u SSSR-u nisu nikoga „toliko dirale da bi zbog toga obavljali egzekucije” umjesto izvornim dokumentima NKVD-a, Kadrovskoga odsjeka i Izvršnoga komiteta Kominterne.

Što se tiče „svrstavanja komunista uz Staljinove neprijatelje” prema kojem se ja tobože odnosim „s vidljivim neshvaćanjem”, na navedenim stranicama (55, 57, 60) spominju se: svrstavanje Gorkića uz Buharina 1929. godine, optužbe (Jugoslavena, ne represivnoga aparata) da je Čolaković navodno trockist te Mukovo protivljenje egzekuciji Zinovjeva i Kamenjeva. Osim što Čolaković i Muk nisu stradali u čistkama, nije jasno o kakvu se „vidljivom neshvaćanju”

⁷ STIPANČEVIĆ, *Redarstveni bestijarij*, 142.

⁸ GUŽVICA, *Prije Tita*, 59.

⁹ *Isto*, 51, 58.

radi s obzirom na to da se sve tri stvari (Gorkićeva prošlost s Buharinom, Čolakovićev „trockizam” i Mukovo protivljenje egzekuciji) eksplicitno navode kao nešto što su Kominternina i sovjetski obavještajni aparat vidjeli kao mrlje u njihovim biografijama, te je nejasno gdje točno „teturam u mraku” (str. 154). Štoviše, izričito citiram spomenuti izvještaj NKVD-a Staljinu prema kojem se Gorkić tereti za suradnju s Buharinom.¹⁰ Što se „trockizma” tiče, u historiografiji staljinističkih čistki opće je prihvaćeno da je izraz „trockizam” prazan označitelj¹¹ te sam smatrao da to ne treba posebno isticati i da će dobronamjernom čitatelju biti očito. Kad se radi o konkretnim politikama koje Kominternina interpretira kao trockističke, te politike i Kominternin rezon pri takvoj interpretaciji jasno su naznačeni.¹²

Kolega dalje, paradoksalno, navodi da „se jasno vidi da se autor mnogo bolje snalazi u površinskoj analizi međusobnih optužbi i spletkarenja jugoslavenskih komunista. Tako se puno prostora posvećuje zamislima vođa frakcija o političkom usmjerenju KPJ, a ne govori se o očekivanju Kominterne od novoga vodstva KPJ da provodi političku liniju Moskve” (str. 154). Jesu li zamisli vođa frakcija isto što i međusobne optužbe i spletkarenja? Zašto su po kolegi njihove političke zamisli nebitne ako je bitno razumjeti očekivanja Kominterne od novoga vodstva KPJ? Osim toga, očekivanja Kominterne jasno su navedena više puta,¹³ a jedan od centralnih argumenata knjige, također naveden na više mjesta, jest upravo da se politička platforma koju je iznio Tito najviše poklapala s onim što je Internacionala od Partije očekivala.

Globačnik zatim tvrdi da je odnos Tita i Dimitrova „mnogo kompleksniji nego što se izlaže u knjizi” (str. 154). Knjiga upravo i tvrdi da je odnos Tita i Dimitrova bio kompleksniji nego što se pretpostavlja u historiografiji, koja je generalno Dimitrova predstavljala kao Titova zaštitnika.¹⁴ Dodatne dokumente o osobnom odnosu Tita i Dimitrova, nažalost, nemamo, a neka drugi čitatelji sude jesam li uvjerljivo dokazao zašto Titove izjave o podršci Dimitrova dane nakon Dimitrovljeve smrti ne treba uzimati zdravo za gotovo.

No, svakako najproblematičniji dio u imputiranju nepostojećih grešaka nalazi se na samom kraju recenzije kolege Globačnika. Prvo me optužuje da „ispravljam nepostojeće greške” (str. 154), rekavši „primjerice, većini povjesničara jasno je da Tito nije preuzeo ulogu generalnoga sekretara 1937., nego 1938. godine, str. 65”. Na stranici 65 ne polemizira se ni s jednom povjesničarskom tvrdnjom da je Tito preuzeo ulogu generalnoga sekretara 1937. godine, nego s tvrdnjom Rodoljuba Čolakovića da je Tito o nečemu takvom u tom trenutku izvijestio Kominternu. Dalje mi se učitava da sam Mošu Pijade

¹⁰ *Isto*, 58-59. To valjda objašnjava zašto kolega navodi stranice 57 i 60, ali „ispušta” stranice 58 i 59, koje opovrgavaju njegovu tvrdnju.

¹¹ GETTY, NAUMOV, *The Road to Terror*, xiii; CHASE, *Enemies Within the Gates?*, 7-8, 22, 35-36.

¹² GUŽVICA, *Prije Tita*, 30, 53-54, 67-68, 118-119, 132-133, 140.

¹³ *Isto*, 10, 39-41, 51, 102, 104, 132-138, 140-141.

¹⁴ *Isto*, 62, 101-104, 125-126.

netočno pripisao desnici KPJ na stranici 64, iako je očito da se ta tvrdnja da je Pijade desnica u KPJ odnosi na period od 1937. do 1940. godine, odnosno na razdoblje frakcijske borbe u Srijemskoj Mitrovici, u kojoj je, kao što izričito argumentiram, bio jasno na desnici u odnosu na rukovodstvo oko Petka Miletića. Osim toga, općepoznatu historiografsku činjenicu da je Moša Pijade tijekom dvadesetih pripadao lijevoj frakciji također spominjem u knjizi.¹⁵

Globačnik dalje navodi da moja knjiga uključuje „grešku” (str. 155) „da je Lucija Bauer/Johanna König poginula (str. 121)”, valjda implicirajući da ja namjerno pokušavam umanjiti težinu NKVD-ova ubojstva Lucije Bauer. Da je kolega utrošio vrijeme na konzultiranje engleskoga originala teksta, vidio bi da je riječ koju u ondje koristim *execution*, odnosno „pogubljenje”.¹⁶ Osim toga, ova kolegi sporna fusnota eksplicitno navodi da je Bauer „uhićena kao dio ‘njemačke operacije’ NKVD-a” te se i citira monografija Aleksandra Vatljina o „njemačkoj operaciji” NKVD-a u kojoj se nalaze podaci o ubojstvu Bauer. Osim ako kolega ne očekuje da će neupućeni čitatelji pod „njemačkom operacijom NKVD-a” pretpostaviti održavanje auto-moto trke za Nijemce u organizaciji NKVD-a, u kojoj je, igrom slučaja, nesretno poginula Titova partnerica, jedini zaključak fusnote može biti samo da je njezinu smrt direktno izazvao NKVD. Ponovo, kolegino učitavanje pogreške može se razumjeti isključivo zlonamjerno.

Potom slijedi najnadrealnija Globačnikova kritika, koji citira moju točno navedenu informaciju na jednoj stranici da bi dokazao moju pogrešku na drugoj. Globačnik točno navodi da se na stranici 125, u fusnoti, nalazi netočna informacija „da je Horvatin u listopadu 1938. bio mrtav godinu i pol” (str. 155). Da bi dokazao da je moja tvrdnja netočna, poziva se na moju vlastitu tvrdnju na stranici 89, gdje piše da je Horvatin smaknut 15. ožujka 1938. Drugim riječima, dobronamjerni kritičar mogao je zaključiti da je riječ o slučajnoj pogrešci. Hipotetički dobronamjerni kritičar možda bi opet konzultirao engleski original i vidio da tamo piše „pola godine” a ne „godinu i pol”,¹⁷ te pravilno zaključio da se radi o sasvim ljudskoj i ne pretjerano dramatičnoj pogrešci prevoditeljice. Međutim, Globačnik na osnovi ove nebitne pogreške u fusnoti zaključuje da ja (ili moja prevoditeljica) ili ne znamo osnove matematike ili svojom nesposobnošću unosimo pometnju u historiografiju navođenjem netočnih podataka. Pritom ovu minornu pogrešku prevoditeljice koristi za potkrepljivanje svoje i inače netočne tvrdnje da moja knjiga „donosi i niz novih grešaka” (str. 154-155).

Interpretacije faktografskih „grešaka” koje je kod mene tobože našao kolega Globačnik zasnivaju se na pogrešnim čitanjima, ignoriranju izvornoga materijala te svjesnom iskrivljavanju napisanog. Kao takve, ne mogu se smatrati nikako drukčije doli čisto zlonamjernim. Njegova razina argumentacije

¹⁵ *Isto*, 94.

¹⁶ GUŽVICA, *Before Tito*, 181.

¹⁷ *Isto*, 186. A možda bi hipotetički dobronamjerni kritičar primijetio i da se ista formula-cija, „pola godine nakon što je Horvatin strijeljan”, nalazi i na stranici 6 hrvatskoga izdanja.

mojih grešaka je kao kad bih ja iskoristio koleginiu tvrdnju iz recenzije da su Tito i nacionalno pitanje dvije stvari koje su „odredile povijest KPJ od tridesetih do osamdesetih godina XX. stoljeća” (str. 153) i rekao da to znači da on ne zna da je prva rasprava o nacionalnom pitanju u KPJ pokrenuta ne tridesetih, nego 1923. godine. Naravno, takvo učitavanje s pravom bi se smatralo nategnutim, nekolegijalnim i zlonamjernim.

Nemili *intermezzo*: „čiji” sam povjesničar/istoričar?

Nažalost, nekolegijalnost kolege Globačnika ne staje na tendencioznom učitavanju pogrešaka. Prije prelaska na metodološka pitanja moram se pozabaviti i jednim neugodnim primjerom *ad hominem*. Naime, Globačnik uvodni pasus svoje kritike otvara rečenicom „srpski povjesničar Stefan Gužvica, doktorand sa Sveučilišta u Regensburgu, dosad je hrvatskim povjesničarima mogao biti poznat po (...) radnjama na domaćim portalima radikalne ljevice” (str. 153). Osim što kolega očito nije upoznat s mojim člankom o Kamilu Horvatinu u „hrvatskom” *Historijskom zborniku*,¹⁸ koji je citiran i u knjizi (a očekivalo bi se da makar domaća stručna javnost na takvo što obrati pažnju prije nego na domaće portale), ostaje nejasno na osnovi čega je kolega zaključio da sam „srpski povjesničar”.

S obzirom na to da sam i znanstvene i znanstveno-popularne članke objavljivao i u Srbiji i u Hrvatskoj, da su navedeni članci, u ovisnosti o kontekstu i uređivačkoj politici portala i časopisa, pisani ili na zapadnom ili na istočnom standardu srpskohrvatskoga književnog jezika, te da je moja knjiga objavljena u prijevodu na zapadnu varijantu srpskohrvatskoga, odnosno službeni hrvatski jezik, na osnovi čega je kolega zaključio da se radi o „srpskom povjesničaru”? Svakako mogu izraziti nadu da je riječ o zabuni uzrokovanoj mojim pisanjem članka o Mustafi Golubiću (na koji se autor referira) na „srpskoj” verziji srpskohrvatskoga, a ne, recimo, na osnovi mojega „pogrešnog” imena.

Nije da je pridjev u koleginjoj recenziji bio apsolutno neophodan, kao ni dihotomija srpske i hrvatske historiografije, ali kad je kolega već pošao tim putem, logično je da je autor kojem je srpskohrvatski materinji te objavljuje znanstvene radove i knjige u Hrvatskoj (jednako često, ako ne i češće, nego u Srbiji) možda ipak Hrvat, ili makar i Srbin i Hrvat? U svakom slučaju, nadam se da uz polemiku neću morati prilagati i svoju domovnicu ili osobnu iskaznicu, nego da će moja primjedba potaknuti kolegu (i širu znanstvenu zajednicu) da se zapitaju o svrsishodnosti takvih kvalifikacija, posebno u situaciji kad, zbog jezičnih, kulturnih i povijesnih veza, zaista nije ni usiljeno ni neprimjereno svrstati i hrvatsku i bosanskohercegovačku i srpsku i crnogorsku historiografiju pod „domaću”. Ili čak, ako ta riječ nije previše teška za nježne nacionalističke uši, „(post)jugoslavensku”.

¹⁸ GUŽVICA, „Kamilo Horvatin”.

Šira metodološka pitanja: nastavak učitavanja i izmišljanja

Kolega dalje izlazi sa snishodljivom tvrdnjom „da je knjiga Stefana Gužvice iskoristila digitalizirane izvore iz Moskve dostupne na internetu, zajedno s ponekim izvorima koji se nalaze u Moskvi i Beogradu” (str. 154). Osim što je digitalizacija eksplicitno spomenuta već na osmoj stranici uvoda knjige,¹⁹ „poneki” nedigitalizirani izvori navode se u fusnotama u knjizi 10 puta (RGASPI Fond 495, podfond 70), 79 puta (Fond 495, podfond 277) i 74 puta (Arhiv Jugoslavije). Sam RGASPI citiran je ukupno 185 puta, odnosno 48,1% svih referiranih navoda iz RGASPI-ja zasnovano je na dokumentima koje sam morao osobno fotografirati, o svojem putnom i istraživačkom trošku, tijekom dva istraživačka putovanja u Moskvu.

No, pretpostavimo na trenutak da je i cijela knjiga zasnovana na digitaliziranim izvorima. Je li to problem? Zar se izvori ne digitaliziraju upravo zato da bi se istraživači(ca)ma učinili dostupnijim? Istraživanje je iznimno skup proces, naročito za one bez institucionalne financijske potpore. Kolega bi to svakako trebao znati jer mnoge od nas ovaj problem naše struke izravno pogađa. Osim toga, koja je razlika između fotografiranja tisuću stranica u RGASPI-ju i potom njihova čitanja kod kuće i čitanja tisuću stranica iz RGASPI-ja koje su već digitalizirane? Štoviše, ne radi se o dokumentima koji su analitički obrađeni te, na primjer, nisam mogao znati da se u određenom fondu nalaze izvještaji Kamila Horvatina iz kolovoza 1937. ako taj fond nisam prošao u cijelosti.

Naravno, neki od dokumenata prije su korišteni u domaćoj historiografiji i publicistici. Kao što sam jasno argumentirao, tendenciozne interpretacije izvora Simića i Eiletza svakako su dovele do potrebe da se i ti izvori iznova pogledaju – to što su neki izvori već poznati također nije argument protiv njihova ponovnog korištenja, jer bi historiografija bila znatno oslabljena kad bi originalnost pronađenih izvora bila neophodan preduvjet za objavljivanje znanstvenih djela.

Kolega Globačnik zamjera mi također „potpuno nepoznavanje njemačke i ruske historiografije” (str. 155). Od historiografije na njemačkom jeziku i autora kojima je njemački materinji, knjiga citira članak Leonida Babičenka na njemačkom o Moskvinoj komisiji, glavnoj zaduženoj za čistke u Kominterni; radove švicarskih povjesničara Brigitte Studer i Petera Hubera (doduše, u engleskom prijevodu), bečkoga povjesničara Bertholda Unfrieda te rad na njemačkom jugoslavenskih povjesničarki Vere Mujbegović i Ubavke Vujošević objavljen u zborniku *Kommunisten Verfolgen Kommunisten: Stalinistischer Terror und „Säuberungen“ in Den Kommunistischen Parteien Europas Seit Den 30er Jahren*. Od ruskojezične literature i izvora tu su, naravno, dokumenti iz RGASPI-ja, kao i dokumenti i analize istraživačke nevladine udruge Memorijal; zatim zbornik dokumenata o ubojstvima komunističkoga rukovodstva u čistkama koji je priredio Vladimir Nikolajevič Haustov;

¹⁹ GUŽVICA, *Prije Tita*, 8.

dvojezični zbornik *Moskva – Srbija, Beograd – Rusija*, koji su zajednički pripremili Centralni državni arhiv grada Moskve i Arhiv Srbije u suradnji s kolegama iz Instituta za slavistiku Ruske akademije nauka i Instituta za noviju historiju Srbije; članak kolege Nikite Bondareva (kao i srpskohrvatski prijevod njegove ruske monografije); istraživanje Borisa Starkova o nikad održanom Četvrtom moskovskom procesu (u prijevodu na engleski), zbornik o sudjelovanju sovjetskih državljana židovskoga podrijetla u aparatu NKVD-a te već spomenuta monografija Aleksandra Vatljina. Naravno, zbog bliske suradnje ruskih i njemačkih kolega teško je i povući jasnu crtu između te dvije historiografije, a većina djela obično je dostupna na oba jezika.

Bizarno je da uopće moram u replici u detalje navoditi vlastitu bibliografiju dostupnu na kraju knjige, no Globačnikova kleveta o „potpunom nepoznavanju” historiografije navela me je na to. Svakako postoji još obilje materijala iz njemačke i ruske historiografije koje nisam koristio, a postoji i sloboda autora da određene knjige odluči ne uvrstiti: primjera radi, spomenuti Vatljin jedan je od najplodonosnijih povjesničara Kominterne u posljednjih trideset godina – no, to ne znači da su druge njegove knjige neposredno relevantne za razumijevanje KPJ u Kominterni. Slično se može reći za njemačkoga povjesničara Bernharda Bayerleina ili pak, na engleskom, za radove Archieja Browna i talijanskoga povjesničara Silvija Ponsa. Pored toga, na početku knjige jasno argumentiram zašto koristim pristup anglofone „revizionističke” škole,²⁰ te bih tvrdio da je ona i dovoljna u okvirima koje sam za svoje istraživanje postavio. To, opet, ne znači da za druge materijale ne znam. Moj spomenuti znanstveni članak o Horvatinu, objavljen prije knjige, koji je kolegi zauzetom čitanjem članaka po „portalima radikalne ljevice” očito promaknuo, za razumijevanje procesa čistke referira se i na Reinharda Müllera, Hermanna Webera, Babette L. Gross i Vladimira Pjatnickog.²¹ Svakako, bilo bi konstruktivno i korisno da je kolega izravno rekao koje su to knjige koje bi poboljšale kvalitetu mog rada, ili njemačke i ruske publikacije koje se bave KPJ i čistkama u Kominterni, a da su meni promaknule, no on takvo što ne čini, nego ostaje na zajedljivim neargumentiranim zamjerkama.

Šire historiografsko pitanje svakako je i ono koje Globačnik predstavlja kao faktografsku grešku, odnosno „zapanjujući ekstremni ljevičarski stav (...) da su ‘kapitalističke sile’ bile naklonjene fašizmu 1937. godine (str. 83)” (str. 155). Puni citat sa stranice 83 glasi: „Osjećaj vanjske prijatnje u Sovjetskom Savezu 1937. godine, s usponom fašizma i očitom indiferentnošću (ili čak naklonjenošću) kapitalističkih sila prema fašizmu...” Globačnik, ponovo, očito izvrcē, jer navodi samo dio argumenta. No, to je ovdje manje bitno. Kolega bi svakako trebao znati da je pitanje početka Drugoga svjetskog rata jedna od najčešćih tema u historiografiji uopće i da je predmet široke kontroverze i debate. U tim debatama stav da su kapitalističke sile Europe indiferentno ili naklonjeno gledale na fašizam nije nimalo rijedak, a svakako nije isključiva

²⁰ *Isto*, 9-10.

²¹ GUŽVICA, „Kamilo Horvatin”, 144, 146.

domena „ekstremne ljevice”, počevši od klasika A. J. P. Taylora *The Origins of the Second World War* pa do recimo Jonathana Haslama, koji je citiran drugdje u knjizi.²² Osim toga, postoje i ozbiljne marksističke (kolega bi možda rekao „ekstremno ljevičarske”) studije s obiljem dokumentiranih argumenata o indiferentnosti i afinitetu vladajućih klasa Britanije i Francuske prema njemačkom i talijanskom fašizmu od klasika bivšega sovjetskog diplomata Ivana Majskog do knjige izraelskoga povjesničara Ishaya Lande, objavljene i u Hrvatskoj.²³

Naravno, moguće je da će kolega otpisati autore poput Majskog i Lande samo zato što su marksisti. U svojoj kritici *Globačnik na dva mjesta dezavuirana „jugoslavensku komunističku historiografiju”* i „stariju jugoslavensku historiografiju” (str. 153), ili bar diskreditira moje pisanje time što se na nju oslanjam. To radi usprkos činjenici da na početku pohvalno govori o „znatnim naporima” Ivana Očaka i Ubavke Vujošević (str. 153), nesumnjivo predstavnicima „starije” i „komunističke” jugoslavenske historiografije.

Kolega *Globačnik* svakako ima pravo na vlastite političke antipatije prema komunističkom pokretu. No, to nije osnova za napad na moje tvrdnje da Staljina i staljinizam treba razumjeti, što on čini na dva mjesta u prva dva pasusa. Povjesničari bi trebali znati da posao naše struke nije osuđivanje, nego razumijevanje. Moralni sudovi stvar su za svećenike i filozofe, ne za povjesničare. Unutar revizionističke škole sovjetskih studija, ovo je stvar konsenzusa.²⁴ Naravno, ovakav pristup ne ograničava se na sovjetske studije: kolega svakako zna za Holocaust Perpetrator Studies, koji također počiva na istim principima razumijevanja, te nikom ne bi palo na pamet povjesničare fašizma i holokausta koji fenomen pokušavaju objasniti bez moralnih sudova optužiti

²² TAYLOR, *The Origins of the Second World War*; HASLAM, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe*.

²³ MAISKY, *Who Helped Hitler?*; LANDA, *Šegrtov čarobnjak*.

²⁴ GETTY, NAUMOV, *The Road to Terror*, 10, 16, 25-26; FITZPATRICK, *On Stalin's Team*, 9. Fitzpatrick je pristup opisala bolje od svih: „If you paint a group portrait, especially including the social and domestic context, you almost inevitably humanize your subjects, including Stalin. Some people may find this outcome in principle unacceptable, as tending to detract from recognition of their essential evil. But to yield to this objection means deciding to leave Stalin and his men out of history, ghettoizing them in a special ‘essence of evil’ sector not subject to examination. Arendt wrote in the context of Nazi perpetrators about the banality of evil, which is another way of saying that evil is committed by human beings who are only life-size when you see them up close. As long as we keep them more than life-size and extra-human, we can't see the world from their perspective, and therefore it becomes very difficult to understand why they acted the way they did. Of course, understanding how they saw the world always carries with it the danger of justifying their actions. But for a historian, the opposite danger – that of simply failing to grasp what was happening because of a lack of understanding of what the historical actors thought they were doing – is even greater.” Optužbe koje *Globačnik* iznosi nisu nove – stare su barem pedeset godina. Fitzpatrick donosi i informativni osobni sažetak historiografskih borbi i kontroverzi vezanih za „revizionističku” povijest SSSR-a. FITZPATRICK, „Revisionism in Retrospect: A Personal View”.

za apologiju fašizma.²⁵ Situacija je možda i složenija u slučaju staljinističkih čistki, kad su počinitelji nerijetko i sami postajali žrtve. No, u svakom slučaju ponovno vidimo pokušaj kolege Globačnika da se nečemu što je sasvim normalan metodološki pristup pripiše tobože zlonamjerna (u ovom slučaju, apologetska) agenda s moje strane.

U kritici kolege Globačnika, dakle, vidimo ne samo izmišljanje mojih nepostojećih grešaka, neosnovane optužbe za nepoznavanje historiografije i iskrivljavanje mojih argumenata, nego i tendenciozne pokušaje pripisivanja apologije staljinizma i Staljinovih zločina. Daleko od toga da smatram svoju knjigu izuzetom od kritike. Drugi su kolege već, u svojim prethodnim recenzijama, konstruktivno kritizirali njezine određene aspekte, uključujući, recimo, konkretne primjedbe o navedenoj literaturi koja bi bila važna za studiju, ali nije konzultirana²⁶ – svakako kritike koje su mnogo kolegijalnije, a i preciznije, od ispraznih optužbi za „potpuno nepoznavanje historiografije” ili izmišljanja nepostojećih faktografskih grešaka. Stoga se moram zapitati: što je izazvalo ovakav nekolegijalni pristup kolege Globačnika?

Srećom, kolega je u recenziji sâm ponudio odgovor na to pitanje. Smeta mu što je autor znanstveno-popularne radove pisao „s pozicije inspiriranosti idejom komunizma” te stavovi koje na više mjesta naziva „radikalno lijevim” ili „ekstremno lijevim” (str. 153, 155). Ovo nerijetko uključuje i učitavanje „ekstremističke” političke agende u stvari koje su u historiografiji poprilično nekontroverzne, poput spomenute tvrdnje da je zadatak povjesničara staljinizam razumjeti, a ne i osuditi. Drugim riječima, ono što kolegi Globačniku smeta jest to što sam ja marksist.

Imaju li marksisti pravo na profesionalno bavljenje poviješću?

Svoja politička gledišta ne krijem. Naprotiv, smatram njihovo isticanje intelektualnom iskrenošću i poštenjem. Društvene znanosti bit će uvijek obojene perspektivom istraživača, stoga je važno biti transparentan u vezi sa svojim osobnim uvjerenjima. No, smatram da su moja osobna uvjerenja ovdje manje bitna, a više je bitna tema koju osobni napadi kolege Globačnika pokreću.

Naime, domaćom historiografijom definitivno kruži bauk komunizma. „Komunizam”, „marksizam”, „titoizam” i „ekstremna ljevica” česti su prazni označitelji koji se koriste za diskreditaciju u historiografskim i javnim diskusijama. Nedavno je u *Tokovima istorije* Igor Vukadinović reagirao na kritiku vlastite knjige kolege Zorana Janjetovića odgovorom da ga Janjetović kritizira zato što je „titoist”.²⁷ Poprilično čudnovata optužba za čovjeka koji je 1995. magistrirao na Srednjoeuropskom sveučilištu na temi koja je bila vjerojatno

²⁵ Vidi na primjer: PETTITT, *Perpetrators in Holocaust Narratives* i SMEULERS, WEER-DESTEIJN, HOLÁ, *Perpetrators of International Crimes*.

²⁶ ŽIVKOVIĆ, „Stefan Gužvica”, 300; LOMPAR, „Stefan Gužvica”, 305.

²⁷ VUKADINOVIĆ, „Titoizam protiv nauke”.

i najveći tabu socijalističke Jugoslavije, a to je etničko čišćenje Nijemaca koje su provele jugoslavenske komunističke vlasti na kraju Drugoga svjetskog rata. Da ne spominjem da je kolega Janjetović prije samo godinu dana objavio temeljito istraženu i izrazito kritičku knjigu koja negativno ocjenjuje komunistički odnos prema nacionalnim manjinama u Srbiji u prva dva desetljeća komunističke vlasti.²⁸ Ukratko, „ljeвица”, „titoizam” i „komunizam” najčešće su lijene uvrede u odsutnosti pravih argumenata. Ovakav je pristup ne samo nekonstruktivan nego i neozbiljan.

Ono što ovakve neproduktivne „diskusije” skrivaju jest činjenica da je marksizam legitimna znanstvena paradigma. Svidalo se to nekome ili ne, Karl Marx do danas ostaje jedan od najcitiranijih pojedinaca na polju društvenih i humanističkih znanosti globalno, njegova metoda ostaje korisna za razumijevanje društvenih procesa, a prihvaćanje njegovih ideja i pristupa ne zavređuje automatsku diskreditaciju. Povjesničar, kao i bilo koji drugi znanstvenik, ima puno pravo biti marksist.

Iz miopične perspektive istočnoeuropskoga postkomunizma, gdje postoji jasan ideološki i ekonomski interes za diskreditaciju bilo kakva marksističkoga intelektualnog i praktično-političkog nasljeđa, ovo možda djeluje kao „zapanjujuće ekstremno ljevičarski stav”, da se poslužim floskulom kolege Globačnika. No, ako pogledamo stvari u globalu, vidjet ćemo da to zaista nije toliko dramatično. Koliko je samo bilo velikih povjesničara marksista u zadnjih sto godina: Eric Hobsbawm, Benedict Anderson, Moshe Lewin, Arno Meyer, Isaac Deutscher, E. P. Thompson, C. L. R. James, Ronald Grigor Suny, Miroslav Hroch, Walter Rodney, Albert Soboul i Enzo Traverso. S drugim granama društvenih znanosti i humanistike bolje je i ne počinjati. Usput, i Hermann Weber, urednik zbornika koji Globačnik spominje na kraju svoje kritike (str. 155), bio je marksist.

Ni u suvremenoj (post)jugoslavenskoj historiografiji ne manjka povjesničarki i povjesničara koji su otvoreni marksisti. Primjerice, Vladimir Unkovski-Korica i Goran Musić marksistički su autori odličnih monografija o socijalističkoj Jugoslaviji koje su objavile renomirane svjetske akademske izdavačke kuće.²⁹ Njihove knjige, međutim, nisu prevedene na srpskohrvatski, što je dosta jasno svjedočanstvo o pogubnosti antimarksističkih predrasuda naše historiografije. Darko Suvin, naš veliki povjesničar književnosti, također je objavio važne marksističke povijesno-političke i filozofske analize kako jugoslavenskoga tako i sovjetskoga socijalizma, ali i njegova djela, očekivano, prolaze bez većega odjeka i u stručnoj i u široj zainteresiranoj javnosti, usprkos njegovoj međunarodnoj reputaciji.³⁰

Iako kritiku kolege Globačnika smatram većinski nekorektnom, drago mi je i zahvalan sam mu što je pokrenuo neke teme od širega historiografskog

²⁸ JANJETOVIĆ, *Konfrontacija i integracija*.

²⁹ UNKOVSKI-KORICA, *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia*; MUSIĆ, *Making and Breaking the Yugoslav Working Class*.

³⁰ SUVIN, *Pouke iz Ruske revolucije*; SUVIN, *Samo jednom se ljubi*.

značenja, prije svega pitanja istraživanja digitaliziranih povijesnih izvora i pitanje (ne)legitimnosti osobnih marksističkih uvjerenja i marksističkoga pristupa u historiografiji. Naglasio bih na kraju da u samoj historiografskoj metodi knjige *Prije Tita* nema ničega pretjerano marksističkog. Ne koristim se historijsko-materijalističkom analizom, nego uvidima jedne nemarksističke, prvenstveno anglofone, škole sovjetskih studija. Činjenica da moja knjiga nije nužno marksistička u svojem pristupu, iako sam marksist, čini otvoreno neprijateljstvo Globačnika još nerazumljivijim.

Literatura

CHASE, William J. *Enemies Within the Gates? The Comintern and Stalinist Repression, 1934-1939*. New Haven; London: Yale University Press, 2001.

FITZPATRICK, Sheila. *On Stalin's Team: The Years of Living Dangerously in Soviet Politics*. Princeton, NJ: Princeton University Press, 2017.

FITZPATRICK, Sheila. „Revisionism in Retrospect: A Personal View”. *Slavic Review* 67 (2008), br. 3: 682-704.

GETTY, J. Arch; NAUMOV, Oleg. *The Road to Terror: Stalin and the Self-Destruction of the Bolsheviks, 1932-1939*. New Haven; London: Yale University Press, 1999.

GLOBAČNIK, Matko. „Stefan Gužvica, *Prije Tita. Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940.*, prevela Dora Kosorčić (Zagreb: Srednja Europa, 2020), 156 str.” *Časopis za suvremenu povijest* 55 (2023), br. 1: 153-155.

GUŽVICA, Stefan. *Before Tito. The Communist Party of Yugoslavia during the Great Purge (1936-1940)*. Tallinn: Tallinn University Press, 2020.

GUŽVICA, Stefan. „Kamilo Horvatin: Zaboravljeni kandidat za generalnog sekretara Komunističke partije Jugoslavije”. *Historijski zbornik* 72 (2019), br. 1: 139-164.

GUŽVICA, Stefan. *Prije Tita. Frakcijske borbe u Komunističkoj partiji Jugoslavije 1936-1940*. Zagreb: Srednja Europa, 2020.

HASLAM, Jonathan. *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe, 1933-39*. London: Macmillan, 1984.

JANJETOVIĆ, Zoran. *Konfrontacija i integracija: nacionalne manjine u Srbiji, 1944-1964*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2022.

LANDA, Ishay. *Šegrtov čarobnjak: liberalna tradicija i fašizam*. Zagreb: Disput, 2018.

LOMPAR, Rastko. „Stefan Gužvica, *Before Tito. The Communist Party of Yugoslavia during the Great Purge (1936-1940)*. Tallinn: TLU Press, 2020, 224 p. Reviewed by Rastko Lompar”. *Balkanica LI* (2020): 303-305.

MAISKY, Ivan. *Who Helped Hitler?* London: Hutchinson, 1964.

McDERMOTT, Kevin; AGNEW, Jeremy. *The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin*. London: MacMillan, 1996.

MUSIĆ, Goran. *Making and Breaking the Yugoslav Working Class: The Story of Two Self-Managed Factories*. Budapest: CEU Press, 2021.

PETTITT, Joanne. *Perpetrators in Holocaust Narratives: Encountering the Nazi Beast*. London: Palgrave Macmillan, 2017.

SMEULERS, Alette; WEERDESTIJN, Maartje; HOLÁ, Barbara, ur. *Perpetrators of International Crimes: Theories, Methods, and Evidence*. Oxford: Oxford University Press, 2019.

STIPANČEVIĆ, Mario. *Redarstveni bestijarij. Portreti međuratnih upravitelja zagrebačke policije*. Zagreb: Hrvatski državni arhiv, 2022.

SUVIN, Darko. *Pouke iz Ruske revolucije: Epistemološki pristup*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2017.

SUVIN, Darko. *Samo jednom se ljubi: Radiografija SFR Jugoslavije, 1945.-72. Uz hipoteze o početku, kraju i suštini*. Beograd: Rosa Luxemburg Stiftung Southeast Europe, 2014.

TAYLOR, A. J. P. *The Origins of the Second World War*. New York: Atheneum, 1962.

UNKOVSKI-KORICA, Vladimir. *The Economic Struggle for Power in Tito's Yugoslavia: From World War II to Non-Alignment*. London: I. B. Tauris, 2016.

VUKADINOVIĆ, Igor. „Titoizam protiv nauke: primer ‘kritičkog osvrta’ Zorana Janjetovića”. *Tokovi istorije* (2023), br. 2: 359-367.

ŽIVKOVIĆ, Bogdan. „Stefan Gužvica. *Before Tito. The Communist Party of Yugoslavia During the Great Purge (1936-1940)*. Tallinn: Tallinn University Press, 2020, 224”. *Tokovi istorije* (2020), br. 3: 296-300.

ŽUKOV, Jurij. *Grigorij Zinov'ev. Otvergnutyj vožd' mirovoj revoljucii*. Moskva: Konceptual, 2021.